

ОБРАЗОВАНИЕТО И ДИГИТАЛНИЯТ ПРЕХОД В ЕВРОПА – ПОЛИТИКИ И НАГЛАСИ

(монография)

Автор: Елена Благоева

Рецензенти:

проф. Дияна Янкова, д.н.

проф. д-р Динко Господинов

Съдържание

Увод

I. Първа глава – Европейското пространство за образование

1. *Приоритети на Стратегическата рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението с оглед на Европейското пространство за образование до 2030 г.*

1.1. Стратегически приоритети

1.2. Дейност на Европейския съюз по образователни степени

1.3. Стратегическите действия на България в отговор на приоритетите на ЕС

2. *Анализ на постигнатите резултати до 2020 г. и бъдещите цели до 2030 г.*

3. *Изводи*

II. Втора глава - Образователните политики на ЕС и Европейското пространство за висше образование

1. *Европейското пространство за висше образование (ЕПВО)*

2. *Политиката на Европейския съюз в областта на висшето образование (ВО)*

2.1. Приемственост и настоящи инициативи

2.2. Критичен поглед към оптимизма на новите идеи – въпроси без отговори

3. *Политиките в България за развитие на ВО до 2030 г.*

3.1. Анализ на препоръките на Световната банка

3.2. Анализ на Стратегия за развитие на ВО в България– 2014-2020 г.

3.3. Анализ на Стратегия за развитие на ВО в България - 2021-2030 г.

4. *Европейското висше образование по света*

- 4.1. Видимостта на европейското висше образование по света и влиянието на пандемията COVID-19
- 4.2. Интернационализация и пандемия - непосредствен ефект и средносрочни тенденции
- 4.3. Интернационализацията и пандемията в българските висши училища - силни, слаби страни и възможности

5. Изводи

III. Трета глава – Дигитализацията в образованието – политики и тенденции на европейско и национално ниво

1. Значение на дигиталното образование за развитие на Европейското образователно пространство

- 1.1. Европейската рамка за компетентност в областта на дигиталните технологии за гражданите – DigComp
- 1.2. Цифров компас до 2030 г.: Европейският път за дигиталното десетилетие
- 1.3. Планът за действие за цифрово образование 2021-2027 г.

2. Българският принос

- 2.1. Национален план за възстановяване и устойчивост (НПВУ)
- 2.2. Стратегически документ „Цифрова трансформация на България за периода 2020-2030 г.“
- 2.3. Национална програма „Цифрова България 2025“
- 2.4. Национални програми за дигитални компетентности в образованието

3. Управление на непознатото – новите уроци за университетите

4. Изводи

IV. Четвърта глава – Какво след COVID-19 в образователния процес? - Национално проучване на студентските нагласи след две годишно онлайн обучение

1. Описание на изследването

- 1.1. Актуалност и цел на изследването
- 1.2. Формиране на изследователските въпроси
- 1.3. Термините в специализираната литература

2. Методология и инструментариум

- 2.1. Модел на изследването
- 2.2. Инструмент
- 2.3. Надеждност на данните
- 2.4. Статистически анализ

3. Резултати

- 3.1. Демографски резултати

3.2. Резултати от въпросите за отношение

3.3. Разлики в отговорите в зависимост от демографски критерии

3.4. Процентно разпределение на отговорилите “Нямам мнение”

4. *Анализ и изводи*

5. *Препоръки*

ОБЩИ ИЗВОДИ и ПРЕПОРЪКИ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Библиография

Списък на таблиците и графиките

Списък на използваните съкращения

Приложения

РЕЗЮМЕ

На световния икономически форум в Давос през 2016 г. присъстващите политическите и икономически лидери отделят приоритетно внимание на задаващата се Четвърта индустриална революция и последиците от нея. Терминът, известен и като Индустрия 4.0, все още не е масов, а и много автори считат днешните икономически и обществени промени като етап на Дигиталната индустриална революция. Въпреки това съществуват редица знаци, които показват, че приближава нещо качествено ново, което ще предизвика трансформации в системите, по които човечеството функционира в съвременния свят. **Актуалността** на темата на настоящата монография се съдържа в отговорността на образованието (и най-вече – на висшето образование) да се реформира и управлява по начин, който да подготви отделния човек за пълноценен живот в новото време.

Доброто образование не е самоцел. Ползите от него намират израз във всички останали сфери на обществения живот и свързаните с тях политики - в социалната сфера, гражданското общество, заетостта, икономиката, културата, сигурността и др. Което изисква провеждане на образователни реформи в широк контекст - съвместни междусекторни дискусии за връзката на различните политики с политиката на образованието, използване на добри практики от другите политики и адаптирането им в образованието.

Съвременното разбиране на образованието като връзка между знанието и положителни действия за промяна и развитие, изисква подходи, в които обучаемите, независимо от своята възраст, стават активни участници. Вместо

пасивно предаване/получаване на знания, е необходимо стимулиране на любопитство, критично мислене и надежда, че когато знаем и можем, имаме силите да развием пълния си потенциал, да променим не само живота си, но и света, в който живеем. Според определението на ЮНЕСКО „Образованието трябва да е средство, даващо на деца и възрастни силата да станат активни участници в преобразуването на техните общества. Ученето следва да е насочено и към ценностите, нагласите и поведението, с които отделните индивиди се научават да живеят заедно в свят, характеризиращ се с многообразие и плурализъм“ (ЮНЕСКО, 2017).

Обект на настоящата монография са политиките и управлението на образованието на национално и европейско ниво в последните няколко години. **Предметът** е изследване на развитието и взаимовръзките между тях, повлияни от пандемичната и предхождащите я кризи по отношение на дигиталния преход. Проучването **цели** да разгледа на теоретично и емпирично равнище динамиката на развитието на дигитализацията като приоритет в образователните политики и обратната връзка от ползвателите. Обединяването на всички образователни нива, включително професионалното обучение и ученето през целия живот, е направено с цел да се изгради обща картина на процесите и мерките, която да се има предвид при определяне на политиките във висшето образование като допълващи и надграждащи. Дигитализацията и промените, които тя предизвиква в образованието не подлежат на отмяна. Пандемичната криза разкри потенциала на онлайн преподаването и ученето, но също така разкри огромни пропуски в технологичния капацитет в инфраструктура и човешкия капитал от страна на част от училищата и университетите. По тази причина политиките, както и институциите, би трябвало да се насочат към балансиран подход и въвеждането на електронно и онлайн обучение би трябвало да става систематично, следващо определена стратегия, изискващо предварителна подготовка, в тясно взаимодействие с традиционните въпроси на учебния процес. Основният маркер на търсенията би трябвало да бъде качеството на образованието. Бъдещето в образованието се нуждае от такъв тип дигитализация, която осигурява по-добро качество и е в услуга на развитието и постиженията на студентите.

България развива своята образователна система самостоятелно, но, като държава членка на Европейския съюз (ЕС), отчита и се съобразява с

предизвикателствата и тенденциите на общоевропейско ниво. Въпросите за състоянието на образователната система на всички образователни степени по отношение на крайни резултати, обхват, човешки ресурси; за необходимостта от дигитален и екологичен преход с адекватни подходи; за методите за контрол на качеството, са предизвикателства пред всяка европейска държава без да са идентични в сравнителен план. Крайните решения за развитие на образователните системи са в правомощията само на държавите членки на ЕС, тъй като се съблюдава принципът на субсидиарност. Европейската комисия вижда ролята на действията на равнище ЕС като подпомагане на институциите и лицата от държавите членки, които взимат политическите и нормативни решения в областта на образованието, да направят информиран избор. Така те могат да си дадат сметка какви са тенденциите, към какво се стреми всяка от другите държави и къде е тяхното място.

Фокусирайки се върху динамиката, предизвикана от редуващите се кризи след 2008 г. и наложилите се промени в перспективите пред образованието и обществото, които можем да видим и възприемем към настоящия момент, най-вече по отношение на дигитализацията, разработката цели да извлече по-ясна картина на проблемите и предизвикателствата между настоящото и планираното състояние и да я наложи върху очакваното бъдещо състояние на образованието в тази посока. Търсенето на обратната връзка чрез самостоятелна анкета е направено сред студенти, тъй като смятаме, че висшето образование в България изостава в стратегическата си визия за реформите, които дигиталният преход налага. Според нас, това частично се дължи на недостатъчната връзка между училищното и висшето образование. Академичната общност (във всички професионални направления) би трябвало да е запозната с процесите, мерките, формите, дори методите на преподаване в училищата, за да знае какви знания, навици, умения, компетентности, дори методи на преподаване са изградени в кандидат-студентите, за да насочи своята работа към тяхното усъвършенстване и повишаване. Изводите от разработката предлагат една гледна точка „отдолу-нагоре“ към приемствеността и адекватността на българската политика във висшето образование (в контекста на цялостната образователна политика), критичен поглед към процеса на възприемане на европейските приоритети и ефекта върху студентите до момента. Това би било полезно както на

изследователи в областта за задълбочаване в конкретни аспекти, така и на отговорните лица „отгоре“ за сверяване на посоката и своевременни корекции.

Методологията, приложена в изследването, е комбинация от качествен и количествен анализ. Качественият анализ се използва, за да се разгледат основни теоретични и емпирични данни, съществуващи в специализираната литература, които да очертаят европейските тенденции, възприемането им на българска почва, прилаганите мерки и ефекта от тях – положителен или неудовлетворителен. Съществено място е отделено за преглед на официални документи, емпирично изследвани със средствата на документалния анализ.

При изследването на студентите е използван моделът на Розенберг от 1956 г. за нагласите (предполагаемо потребителско поведение) изграден върху две променливи (Tuncalp, Jagdish 1975): (а) възприеманата полезност на обекта за блокиране или постигане на набор от оценени състояния, цели или задачи и (б) относителната важност на тези оценени състояния, цели или задачи за индивида. Инструментът, с който са събрани емпиричните данни за нагласите на студентите в настоящото изследване, съдържа 32 въпроса (5 демографски, 1 NPS за обща нагласа към онлайн обучението и 26 свързани с отношението на студентите към различни аспекти на онлайн обучението), разпределени в 5 фактора - Подкрепа, Удобство, Трудности, Комуникации, Технологии. Беше проверена корелацията между въпросите, тестът за сферичност на Бартлет и тестът на Kaizer-Mayer-Olkin. Променливите корелират приемливо помежду си. Тестът на Бартлет е значим ($p=0.000$), а КМО показва приемливо споделена дисперсия (0.968) - има припокриване, но няма индикация за мултиколинеарност. Коефициентът на Кронбах е 0.9462. Основавайки се на поведението на резултатите можем да заключим, че въпросникът е адекватен за целта да разкрие отношението на студентите към онлайн обучението. Направен е потвърдителен факторен анализ (structural equation modelling), където всички факторни натоварвания (factor loadings, $P>|z| = 0.000$) бяха значими, което индикира, че връзката между въпросите и факторите е статистически значим. Той беше разпространен и попълнен електронно от студенти на 45 висши учебни заведения в България от 9-те професионални направления, използвайки за отговорите петстепенната скала на Ликерт – 1-категорично несъгласен до 5-напълно съгласен. Статистическият

анализ беше направен с програмен пакет STATA12. Беше извършено сравнение с помощта на Kruskal-Wallis тест и ANOVA тест. Корелацията между променливите беше оценена с помощта на корелационния коефициент на Pearson (r). P-стойност при 0,05 беше използвана за определяне на нивото на значимост.

Използван е и подхода на интерпретивизма като качествен анализ, тъй като го смятаме за подходящ при изследване на различни практики (особено за първи път), защото те най-добре могат да се разберат чрез начина, по който се възприемат от хората, т.е. отчита се човешкият интерес в изследването. При интерпретативния подход се смята, че разбирането на реалността може да стане само чрез социални конструкции като съзнание, споделени значения и инструменти, т.е. знанието не е обективно, а се предава чрез дискурси, идеи и преживявания (Myers, 2008). Сред качествените методи, които интерпретивизмът предписва са наблюдение и фокус групи, използвани в настоящата разработка, основно в Четвърта глава. Количественият анализ се прилага при обработката и анализа на събраните емпирични данни за целите на проведеното изследване на нагласите на студентите към промените в образователния процес и повсеместното прилагане на онлайн формите през изследвания период.

.....

Монографията е структурирана в **четири глави**:

В Първа и Втора глава са разгледани и анализирани актуални документи на институциите на ЕС в областта на образованието, които са послужили като рамка за разработването на стратегии и планове на национално ниво. Поотделно са анализирани процесите в Европейското пространство за образование (всички образователни нива) и Европейското пространство за висше образование. Представени са данни за резултати от предходни действия до 2020 г. с положителен или негативен ефект, включително са проследени и действията на България в отговор на европейските политики. Изследвано е влиянието на пандемичната криза върху различни елементи на организацията и процесите в образователните институции.

Трета глава е посветена на тенденциите за въвеждане на дигитализацията в образованието, като анализът е по посока на разбиране на ефекта от наложилото се интензивно прилагане – доколко се разграничават положителни и отрицателни последици, доколко има яснота за подготвеността на обучители и обучаеми, доколко инфраструктурата и оборудването отговаря на развитието на технологиите и, не на последно място, доколко мерките и формите, които държавата или отделните институции прилагат в момента, отговарят на потребностите и очакванията на новите поколения ученици и студенти.

В Четвърта глава са представени резултати от авторско целево национално проучване сред 1004 студенти от 45 висши училища (ВУ) относно техните нагласи към онлайн обучението, което е било основната форма, по която са се обучавали за последните две години в периода 2020-2021 г. В първите три глави на висшето образование е обърнато специално внимание, в светлината на повишените изисквания за конкурентоспособност и адекватност както към социалната му роля, така и към пазара на труда. Освен това беше необходимо да се изясни контекстът, в който ще се анализира проучването и ще се оценяват резултатите. Нагласите се превръщат във важна област на изследване, допускайки, че до голяма степен те предхождат поведението на индивида спрямо обекта или концепцията и следователно могат да бъдат използвани като важни предиктори на поведението. Отговорите на българските студенти в анкетата и последвалите фокус групи дават интересен материал за размисъл, предвид противоречията, които се разкриват. Налага се нова интерпретация на това, което университетите правеха не само в началото на пандемията, но и преди това. Изглежда, че подходът, който би трябвало да се търси, не съвпада с нищо, което ни е познато, включително и с опита от периода на „затварянето“. Високата степен на неяснота и обърканост в студентската общност би трябвало да бъде знак за ВУ, че все още балансът не е намерен и е нужна креативност и гъвкавост, за да се възвърне доверието в академичните институции и мотивацията за учене.

.....

Изследването има както теоретична, така и приложна насоченост. То обобщава и анализира разработените политики и стратегии както на европейско, така и на национално ниво и се опитва да разбере доколко заявените намерения

на българската държава са адекватни на конкретните нужди на българското образование и доколко ефективно се използват и прилагат препоръките и средствата, които ЕС предлага. Това, което имаме предвид е, че анализът на контекста може да допринесе за изграждане на информирана позиция, от която да се аргументира това, което е направено и което липсва. Значимостта на изследването в практико-приложен план се състои в широкия набор от препоръки в няколко направления - към вземащите решения на национално ниво, към ръководствата на образователните институции и (не на последно място) към целевата група на учителите, преподавателите и студентите.

По отношение на дигиталния преход, са търсени отговори не само за подходите, които адресират предизвикателствата; не само за ефективността до момента, но и за нагласите на потребителите към промените, които дигитализацията налага. Конкретен допълнителен принос са извлечените резултати от националното проучване на студентските нагласи. Изводите там биха били в полза на университетите за конкретни решения за формите на обучение, съотношенията между тях, необходимите данни от обратната връзка и др. Обръщаме внимание, че става въпрос за решения в средносрочен план, тъй като нагласите са в етап на формиране и динамиката ще се влияе от множество фактори. Препоръките, обаче, биха могли да се внедряват, като по този начин средата се развива и влияе върху формиране на по-категорично отношение към промените и иновациите в учебния процес.

Изследването показва, че при взимане на управленски решения в сектора е нужен по-задълбочен анализ на това как, в определения период, може да се определи качеството на инвестициите в образованието, как те допринасят за увеличаване на икономическия растеж, как спомагат за справяне с икономическите последици от демографските промени. Дигитализацията нито се случва просто така заради определена ситуация, нито води автоматично до качество, но тя е нещо, което води до безспорни и фундаментални промени в образованието на всички нива, включително за учене през целия живот. Специално за висшето образование, основавайки се на резултатите и изводите от изследването, можем да кажем, че в настоящия момент учебният процес в университетите се намира в „преходен период” – студентите масово не желаят да се върнат в аудиториите, но и не са убедени, че онлайн обучението е достатъчно качествено и не всички посещават и/или се отнасят отговорно към онлайн

заниманията. Към момента, съчетаването на двете форми би спомогнало да се отговори на практическите предпочитания на студентите, но и да се даде време на университетите да се подготвят по-добре. Смесената форма на обучение – онлайн и присъствено – би била най-добрата за висшите училища, като се вземат не унифицирани решения, а се подходи спрямо спецификите на всяка специалност и ниво на обучение. От друга страна, в настоящата социално-икономическа и демографска ситуация, българските висши училища не разполагат с особено много време за проби и грешки. Иначе ще трябва да забравим за понятието “конкурентноспособност”. Именно за това са необходими периодични проучвания на ефекта от определени иновации и промени и съответни корекции. От институционална гледна точка, прилагането на оптимално онлайн обучение е иновация за университетите и успешното внедряване зависи от съдържанието на иновацията и взаимовръзките, които възникват между нея и институцията, която ще я внедрява. Не по-малко важно е лицата, които са включени в процеса на внедряване, да я възприемат като полезна и носеща предимства. В конкретния случай, това изследване показва, че не би трябвало да се прибързва с дългосрочно внедряване на едностранни мерки нито в посока на онлайн, нито в посока на единствено на присъствено обучение. Колкото и да считаме за обективно мнението, че университетът е начин на мислене и разбиране на света, а не само доставчик на кадри за пазара на труда, университетското образование трябва да намери начин да предоставя услуга, която да привлича и да дава уникална принадлежна стойност, без да се опитва да наложи остарели, неприложими или неприемливи практики.

Изложените резултати в този материал хвърлят светлина върху ситуацията в момента и сами по себе си са повод за размисъл за заетите в образователната сфера. Те са съпроводени и с мнения на автора за приложимостта им на институционално и национално ниво, свързани с предвидени мерки в разработените стратегии. За висшето образование, би било добре да се генерират повече ресурси и изследвания за въздействието на случващото се през годините след 2020, за да се открият предизвикателствата пред студенти и преподаватели – противоречия, раздвоеност, несигурност, колебания в нагласите - и да намерят разумни и адекватни решения. Целта е да се следи дали промяната в нагласите съответства на динамиката на промените в образователната среда и прилаганите решения. От гледна точка на мениджмънта в сферата на ВО, настоящи и бъдещи

проучвания точно в тази област могат да се използват, за да не се разчита само на личен опит и предпочитания на вземащите решения. Необходим е отговорен подход, който претегля ползите и недостатъците от използването на такива данни и добре разработени инструменти за контрол на качеството. Те биха позволили оценка на ефективността на прилаганите мерки, критична преценка и обосновка при взимане на конкретно решение.

.....

В изследването могат да се очертаят няколко приносни момента:

1. Направено е мащабно проучване в сферата на управление на образованието в сравнително нова проблемна област – влиянието на дигиталния преход върху образованието – която има дългосрочна актуалност и съществено значение за процесите на формиране на бъдещото „общество, базирано на знанието”.
2. Първи опит за цялостно проследяване на тенденциите на развитие в образователните политики и стратегии на европейско и национално ниво в светлината на дигиталните промени и поредицата от кризи в последните години - задълбочено, подредено и критично изложение на цялата гама нормативни документи (регламенти, закони, наредби, и др.), както и резолюции, насоки и препоръки, с които панорамно се представя посоката, в която се развива образованието в Европа и България, както и обществените изисквания към него в светлината на един от най-значителните преходи – дигиталният; направен е преглед и анализ на цялостния контекст на образователната среда и политиките, касаещи всички образователни етапи с постепенно насочване на фокуса към висшето образование и промените, наложени и налагащи се от дигиталния преход.

3. Извлечени са взаимовръзките между политиките и управлението на образованието, включително и на процесите на управление на дигитализацията в образованието, на над-национално, национално и институционално ниво, както и специфичните роли и отговорности на всяко от тези нива.
4. Дефинира се средносрочен подход към промените във висшето образование по отношение на дигитализацията, като се обосновава необходимостта от съгласуваност между дейности, ценности, методи, принципи, очаквания и резултати, за да се стигне до устойчива и положителна промяна в институцията и да се гарантира качеството на обучението.
5. Значимостта на изследването в практико-приложен план се състои в широкия набор от оригинални и новаторски препоръки на основата на направените изводи от цялостното изследване и конкретното проучване на студентските нагласи. Те са в няколко направления - 1) към взимашите решения на национално ниво, 2) към ръководствата на образователните институции и 3) към целевата група на учителите, преподавателите и студентите.

.....

Представеното в тази монография проучване показва, че на управленско ниво в Европа и в България дигиталният преход е предпочитан и неизбежен, но обществото като цяло все още се колебае в каква посока и в каква степен трябва да се развива. Разгледаните официални документи – комюникета, стратегии, планове за развитие и програми извеждат на преден план мерки за въвеждане на дигитализацията в ежедневието на образованието, като подчертават нейните ползи и ефективност. От българска страна се забелязва известна припряност (може би заради постоянната ни позиция на „догонване“), изразена в желанието да се постигнат много неща за кратко време с ограничени ресурси. Разпиляването

на силите в много посоки по малко, крие опасност от липса на категоричен резултат и успех в нито един приоритет. Във висшето образование на пръв поглед изглежда, че висшите училища са направили масов избор към разширяване на виртуално/онлайн обучение, защото в това са видели най-благоприятния (и, може би, единствен) изход. Естественият въпрос е - онлайн обучението ли е най-близката асоциация с „дигитален преход в образованието“ и дали то ще се превърне в новия преобладаващ модел? Изкушението да се даде положителен отговор е много голямо - по-евтино, по-екологично, спестява време, няма нужда от офиси и всякакви допълнителни пространства, намален трафик, по-здравословна среда.

Според изследването, все още е рано да се правят окончателни изводи. Онлайн и хибридният вариант на обучение трябва да се използват, най-малко защото поведението на студентите е насочено към тях, въпреки че отношението им не е категорично. Въпреки че кризата проправи пътя към по-силна дигитализация, висшите учебни заведения би трябвало да се насочат към балансиран подход между запазване на инерцията и предотвратяване на всяка неефективна динамика. Това включва оценяване и наблюдение на тези въпроси в тясно взаимодействие с традиционните въпроси на учебния процес. Ограниченията на виртуалния модел на работа в университетите не би трябвало да се пренебрегват, нито да се подценява традиционното лично взаимодействие между студенти и преподаватели. Без да се бърза за взимане на окончателни решения за определяне на съотношения или по специалности, търсенето на най-удачните варианти би трябвало да продължи. Изследването показва, че влиянието на средата върху процеса на изграждане на отношението е осезателен – колкото по-уверени и гъвкави са университетите във формите, които предлагат, толкова повече студентите са склонни да възприемат новото по положителен и отговорен начин.

Определянето на образователната политика е част от социалния избор, който прави всяка държава, в зависимост от това какво иска и смята, че може да постигне. Резултатите от образованието (и реформите в него) не са видими в краткосрочен план. Именно затова политиките би трябвало да се обмислят внимателно от всички заинтересовани лица и осъществяването им да бъде обект на постоянно проследяване и анализ.